

Тема 1. Порівняльна політологія: предмет, методи дослідження, етапи становлення

1. Виникнення і розвиток порівняльних політичних досліджень як самостійного напрямку політичної науки. Предмет порівняльної політології.

2. Етапи розвитку порівняльної політології.

3. Методи порівняльного дослідження. Методологічні проблеми порівняльної політології.

1. Виникнення і розвиток порівняльних політичних досліджень як самостійного напрямку політичної науки

Порівняльний підхід до вивчення політики започаткований в період Античності. Давньогрецький філософ Аристотель ще в IV ст. до н. е. зробив спробу опису політичного устрою великої кількості міст-держав Еллади, що дозволило йому сформулювати довгий час вважалася класичною типологію форм правління.

Порівняльний аналіз державних устроїв робили також Полібій, Макіавеллі, Монтеस्क'є, де Токвіль та багато інших філософи і політичні мислителі.

Проте порівняльний, або компаративний, підхід виділився в самостійний напрям в політичній науці США і Західній Європі тільки між двома світовими війнами. У ці роки дослідники в основному звертали увагу на вивчення політичних інститутів і процесів. Вони займалися порівняльним аналізом: президентської і парламентської форм правління; федеративних і унітарних державних устроїв; структурних компонентів політичних партій; походження, суті і взаємовпливу демократичних, соціалістичних і фашистських режимів.

Після Другої світової війни відбулися суттєві зміни на міжнародній арені. Заглибився розкол світу на дві протилежні соціальні системи. Стався крах колоніальної системи, що призвело до появи значної кількості нових держав в Азії та Африці. Демократичні країни Заходу змогли добитися значних успіхів в

економічному розвитку і зростанні добробуту населення, що дозволило різко знизити тут гостроту класових конфліктів і поступово інтегрувати найманого них працівників в капіталістичну систему.

У 50-і рр. ХХ ст. відомі американські вчені Волтер Ростоу і Сеймур Мартін Ліпсет прийшли до висновку, що саме демократія є кульмінацією процесу економічного зростання і соціального розвитку. Всі країни, на їхню думку, рано чи пізно створять демократичні політичні інститути, коли для цього складуться об'єктивні економічні і соціальні передумови. Паралельно американський соціолог Талкота Парсонс розробив універсальну теорію соціальної системи, а Габріель Алмонд визначив основні функції політичної системи. Це дозволило проводити порівняльні дослідження політичних систем, які знаходилися на різних стадіях розвитку.

Важливу роль в процесі формування порівняльної політології зіграла розробка американськими соціологами Девідом Аптером і Данкварт так званої теорії модернізації, яка визначила основні закономірності переходу людства від традиційного суспільства до сучасного. Дана теорія була доповнена американським політологом Семюелом Хантінгтоном в кінці 60-х рр. концепцією політичного розвитку і стабілізації систем.

Сукупність цих фундаментальних теорій дала можливість розробити суворі наукові методи компаративного аналізу, що дозволило провести ряд емпіричних досліджень в країнах, що розвиваються. Отримані дані доповнили вже наявні матеріали порівняльних досліджень розвинених демократичних і комуністичних держав.

У 70-80-і рр. ХХ ст. порівняльна політологія зайняла міцне місце серед інших політичних наук. Це виражалось в великому обсязі публікацій з компаративістики, проведенні ряду міжнародних наукових конференцій, появи спеціалізованих наукових журналів, серед яких найбільш відомими є *Comparative Political Studies* ("Порівняльні політичні дослідження") і *Comparative Politics* ("Порівняльна політологія").

В кінці ХХ ст. вчені, які займаються порівняльними політичними дослідженнями, зіткнулися з новими викликами. Міжнародна ситуація в світі в черговий раз різко змінилася. Мова йде, перш за все, про крах комуністичної системи, перемоги демократичних революцій в країнах Східної Європи, розпад СРСР і Югославії в 1991 р і утворенні нових незалежних держав.

Це призвело до появи нового наукового напрямку: посткомуністичних досліджень. Як зазначив з цього приводу Джон Нейджл, професор Сіракузького університету (США), "зрозуміло яка система була зруйнована, але не дуже зрозуміло, що гряде їй на зміну "[1]. З тих пір порівняльний аналіз переходу до демократії різних країн планети залишається в центрі уваги провідних дослідних центрів і університетів.

Пильна увага сучасної компаративістики сконцентрована також на вивченні нових політичних рухів і партій в Західній Європі і Північній Америці, які групуються навколо так званих постматеріалістичних цінностей.

Їх вплив, безсумнівно, буде посилюватися у міру перетворення все більшої кількості індустріальних суспільств в постіндустріальні.

Процеси демократичної трансформації, економічна і культурна глобалізація, виникнення нових індустріальних держав у Східній Азії і нових демократій у багатьох регіонах планети привели до необхідності перегляду теорії третього світу, яка виникла в 60-і рр. Тоді було запропоновано відносити розвинені країни Заходу до першого світу, соціалістичні держави - до другого, а звільнилися від колоніального панування країни Азії, Африки і Латинської Америки - до третього. Дана схема перестала працювати вже в кінці ХХ ст.

Ці та деякі інші виклики політичного життя будуть визначати напрямок компаративних досліджень в ХХІ ст. але перш ніж розглянути докладніше основні парадигми, в рамках яких працює сучасна політична компаративістика, слід спробувати визначити зміст терміну порівняльна політологія і відокремити його від близьких за значенням понять.

Як вважає Рональд Чилкот, професор Каліфорнійського університета США, необхідно проводити розмежувальну лінію між такими термінами, як порівняльне правління (Comparative Government) і порівняльна політологія (Comparative Politics).

"Порівняльне правління займається вивченням державних установ і їх функцій, концентрує основну увагу на діяльності виконавчих, законодавчих та судових органів влади, а також на ролі таких організацій, як політичні партії і групи інтересів.

Порівняльна політологія вивчає ширшу сферу політичної діяльності, включаючи уряди та їхні установи, а також інші форми організацій, не пов'язані безпосередньо з управлінням країною, всі форми політичної діяльності, як урядової, так і неурядової "

На думку Габріеля Алмонда і Бінгхем Пауелла, об'єктом політичної науки є "всі форми діяльності, пов'язані з контролем над прийняттям публічних рішень, щодо даного народу і на даній території, де цей контроль може бути підкріплений владними і примусовими засобами ".

Порівняння є методологічним ядром будь-якої гуманітарної та природничої системи пізнання. Порівнюючи минуле і сьогодення своєї країни і зіставляючи її досвід з досвідом інших народів, ми поглиблюємо свої уявлення про власні політичні інститути. Вивчення політичного життя інших товариств дозволяє побачити ширше коло альтернатив і визначити переваги і недоліки політичної системи своєї країни. Компаративний аналіз допомагає виробити пояснення і перевірити адекватність політичних теорій. Оскільки політологи позбавлені такого інструментарію, як проведення лабораторних експериментальних, яким користуються вчені натуралісти, вони повинні звертатися до компаративних методів, щоб описати і пояснити різні поєднання політичних процесів та інститутів в різних співтовариствах.

В англійській традиції під Comparative Politics розуміється велика область досліджень різноманітних політичних систем, яка входить складовою частиною в загальну інтегральну науку про політику (Political Science), що об'єднує досить

велику кількість відносно самостійних дисциплін, від державного управління (Public Administration) до теорії міжнародних відносин.

Термін Comparative Politics зазвичай переводиться як порівняльна політологія.

2. *Етапи розвитку порівняльної політології.*

Становлення порівняльної політології як самостійної наукової дисципліни відбувалося протягом значного періоду часу. Девід Е. Аптер за критерій виділення етапів розвитку порівняльної політології взяв розвиток порівняльного підходу і виділив: інституціоналізм, девелопменталізм⁴ і неоінституціоналізм.⁵ Етап інституціоналізму розглядав з моменту формування політичної науки як самостійного предмету. У часовому вимірі етап девелопменталізму збігається з початком п'ятдесятих років, неоінституціоналізм - з рубежем 70-80-х років. Ми вважаємо, що варто розглянути пропозицію, яку запропонував Рой Макрідіс, який наприкінці 50-х років виділив два етапи у розвитку порівняльної політичної науки: традиційний і з початку 50-х років - "новий етап" розвитку власне порівняльної політології.⁶

Леонід Сморгунов виділив чотири основні етапи розвитку порівняльної політології:

перший - становлення порівняльної політології як самостійної галузі знання (друга половина XIX ст.);

другий - етап накопичення потенціалу, "традиційна порівняльна політологія" (перша половина XX ст.);

третій - етап оновлення та експансії, "нова порівняльна політологія" (з початку 50-х до кінця 70-х років);

четвертий - етап кризи та відділення субдисциплін, "плюралістична порівняльна політологія" (з середини 70-х років до сьогодні).⁷

Близькими є погляди й іншого російського дослідника М.Льїна.

Ми можемо констатувати, що існує погодженість, згідно з якою одночасно з розвитком політичної науки у другій половині XIX ст. розпочався розвиток порівняльної політології. Першою працею присвяченою порівняльному вивченню політичних інститутів та процесів була книга Е.Фрімена "Порівняльна політика", яка вийшла у 1873 р. До авторів, праці яких сприяли становленню порівняльного методу дослідження і відповідно компаративістики у першій половині XX ст., відносять Френсіса Лібера, Вудро Вільсона, Джона Берджеса, Джеймса Брайса. Вони своїми працями сформували "традиційний", або описовий підхід до політичних явищ, приділяючи головну увагу вивченню державних інститутів. Початок тридцятих років XX ст. ознаменувався зародженням нових методів у політичній науці, формуванням нових шкіл, зокрема Чикагської під керівництвом Чарльза Мерріама, що відбилося і на порівняльній політології. Багато авторів відзначають велике значення праці Арнольда Тойнбі "Дослідження історії" (скорочений варіант дванадцятитомного твору було видано в Україні⁹) для формування сучасного бачення порівняльного методу та компаративістики взагалі.

Традиційний етап або інституціоналізм, характеризувався такими властивостями: по-перше, предметом вивчення слугували лише окремі країни Західного світу, де функціонувала представницька демократія; по-друге, об'єктом вивчення були державні інститути та політичні партії, які діяли відповідно до встановлених норм конституції; по-третє, дослідники концентрували свою увагу тільки на державах Європи та Північної Америки, які

вони трактували як взірці для цілого світу; по-четверте, сам метод порівняльного дослідження переважно мав описовий характер і реалізовувався в історичній та юридичній площинах. Спільним для всіх авторів є погляд, що початок п'ятдесятих років був рубіжним у формуванні сучасної моделі порівняльної політичної науки, або, використовуючи термінологію Девіза Ептера, - "нової" порівняльної політики. Цей висновок пов'язують із проведенням у 1952 р. Еванстоунського семінару у Північнозахідному університеті (США), головою та ініціатором якого був Рой Макрідіс. Семінар фактично дав поштовх процесу, який протягом значного періоду готувався у США та європейських державах. Бурхливому розвитку порівняльної політології з початку 50-х років сприяло багато чинників. Передусім розвиток порівняльного методу був пов'язаний із необхідністю оволодіти коректними знаннями про політичний устрій і механізми функціонування існуючих держав світу. Парадокс полягав у тому, що (як зазначали у статті "Пропонована стратегія дослідження західноєвропейського урядування і політики" Габріель А. Алмонд, Тейлор Коль та Рой К.Макрідіс) на той момент науковцям були доступні лише знання про державні інститути та механізми управління у США, Англії та частково Франції, решта держав, враховуючи навіть європейські, були невідомим полем."

По-друге, політика ізоляціонізму, яку провадило вище керівництво США напередодні Першої світової війни і частково у міжвоєнний період, виявила свою хибність в світлі нових викликів у міжвоєнний період, під час Другої світової війни та після неї. Події, які відбувалися у міжвоєнний період у СРСР, Німеччині, Італії, засвідчили не лише зростаючу взаємозалежність держав, а й відчутний вплив внутрішніх подій в одній державі на подій в інших. Уроки Тоталітарних режимів, гострий характер ідеологічної боротьби після закінчення Другої світової війни, загроза виникнення третьої світової війни детермінували необхідність глибокого вивчення сутності існуючих політичних режимів у різних державах світу.

По-третє, звільнення багатьох країн Африки та Азії від колоніальної залежності призвело не тільки до зміни традиційного порядку речей для "провідних" держав світу, а й мало своїм наслідком - створення Руху неприєднання, зростання кількості держав в ООН і зміну розкладу сил між державами-членами ООН під час голосувань. Денкворт А.Рустов у 1957 р. констатував:

"...обсяг нових націй збільшується в переліку незалежних держав і їхня глобальна важливість перевіряється сьогодні перспективними програмами економічної підтримки, поступовим переміщенням фронту холодної війни від Європи до Азії й Африки і недавнім перерозподілом голосуючих сил в Об'єднаних Націях.

...Не так давно Захід керував світом, сьогодні він вивчає його". По-четверте, Г.Голосов виділив суб'єктивний чинник, який полягав у впливі активної еміграції значної частини суспільствознавців до США напередодні та під час Другої світової війни¹³. Серед емігрантів були вчені з світовим ім'ям. Вони безумовно сприяли залученню до наукового аналізу політичної проблематики країн, звідки приїхали самі особисто, або через своїх учнів. Серед цих вчених можемо виділити: Пітіріма Сорокіна, Ханну Аренд, Карла Дойча, Отто Кіркхаймера, Пола Лазарсфельда, Ганса Моргентау, Франца Ноймана, Йозефа Шумпетера, Люїса Козера, Герберта Маркузе та ін.

По-п'яте, на поширення порівняльної політології вплинула сама логіка розвитку науки. Розширення географічної та історичної емпіричної бази створювало можливості для перевірки теоретико-методологічних конструкцій, напрацьованих вченими компарати-вістами, що стимулювало наступні зміни теоретичних парадигм і подальшу потребу перевіряти теоретичні висновки на широкому емпіричному матеріалі. Тобто, розширення емпіричної бази

стимулювало відповідне вдосконалення та подальший розвиток, вироблення нових концептуальних конструкцій і парадигм.

Широкому розвитку порівняльного методу та порівняльних досліджень сприяли активний розвиток біхевіорального та системного методів. Поєднання у реальній практиці обидвох підходів щодо порівняльних досліджень сприяло відкриттю нових методологічних можливостей порівняльної політології. Зокрема, системний метод сприяв тому, що поряд з державою та класичними політичними інститутами, предметом дослідження стали усі можливі варіанти політичних інститутів і суспільних утворень, які були здатні впливати на політику як групи тиску, громадська думка тощо. Біхевіоральний метод стимулював активне вивчення проблем процесуального характеру політики та різноманітності політичної поведінки у різних країнах світу. Сутево на розвиток компаративістики вплинули теорії модернізації та залежностей. По-перше, вони остаточно перетворили порівняльну політологію з європоцентристської у загальносвітову; по-друге, значну увагу приділяли соціальній складовій у політиці та ролі економічних чинників. Сідней Верба так охарактеризував якісні зміни у компаративістиці на цьому етапі: "Революція у порівняльній політології розпочалась з проголошення багатьох принципових засад: бачити за описом теоретично більш релевантні проблеми, бачити за одним прикладом порівняння багатьох фактів, бачити за формальними інститутами управління політичні процеси і політичні функції, бачити за країнами Західної Європи нові держави Азії, Африки та Латинської Америки". Серед принципових праць, які вийшли протягом цього етапу і зумовили якісний подальший розвиток порівняльної політології, були дослідження Габріеля Алмонда і Джона Пауелла, Стейна Роккана, Роберта Даля, Сеймура Ліпсета та інш.¹⁵ У їхніх працях ми знаходимо систематичне порівняння існуючих тоді суспільств і державних систем, вивчення широкого спектра політичних інститутів та складових елементів політичних систем різних країн світу. Підставою для їхніх досліджень слугував аналіз значного емпіричного матеріалу, тому ці та інші науковці мали змогу

зробити багато важливих концептуальних висновків. Важливе значення мало заснування у 1968 р. журналу "Порівняльна політика" (Comparative Politics).

Характеризуючи розвиток третього етапу порівняльної політичної науки, який розпочався з середини 70-х років, зауважимо, що він збігся з кризою біхевіоралізму і поширенням постбіхевіорального методу у політичних дослідженнях. М.Іль'ш виділив у ньому три основні тенденції", перша - може бути названа радикальною і пов'язана з постмодерною та феміністичною політико-теоретичною орієнтацією; друга - асоціюється з відновленням значення історико-порівняльної методології, що пов'язано з сучасним розумінням праць К.Маркса та М.Вебера; третя - трактується як оновлювальна, тобто розширено інструментарій наукового порівняльного аналізу, що досягається за рахунок звернення до нових концептуальних підходів, які можна застосувати та розвивати нагромаджений комплекс засобів статистичного аналізу, водночас вирішувати проблему єдності кількісних та якісних досліджень.

Третій етап пов'язаний із поступовим становленням та наступним широким використанням у порівняльному аналізі теорій раціонального вибору та постмодернізму. Це зокрема підтвердив політичний світовий симпозіум журналу "Світова політика" у жовтні 1995 р. який був присвячений темі: "Роль теорії у порівняльній політиці". На цьому етапі увага вчених знову була сконцентрована на проблематиці політичних інститутів, які фактично, як зазначає Пітер Меєр, давали змогу говорити про циклічність у розвитку порівняльної науки. Однак аналіз політичних інститутів з позиції теорій раціонального вибору накладає певну специфіку на самі дослідження. Інститути і державу, як найбільший політичний інститут, трактують у межах цієї теорії як незалежних "акторів", які прагнуть на політичному полі максималізувати власні досягнення і мінімізувати втрати. Представники цієї теорії спектр політичних акторів значно розширюють, внаслідок чого суттєво змінюється традиційне розуміння політичних інститутів, що було властиве першому етапу розвитку

порівняльної політології. Крім того, нагромаджені на основі вивчення досвіду політичного життя величезної кількості держав світу концептуальні конструкції допомогли дещо по-новому підійти до аналізу самих політичних інститутів. Додатковою особливістю цього етапу стала відмова дослідників від універсальних, всеохоплюючих досліджень на користь менших за кількістю об'єктів дослідження. Це сприяло підвищенню спеціалізації та професіоналізації досліджень.

3. Особливість методу порівняльного дослідження

Огляд історії розвитку порівняльної політології свідчить, що при великому значенні одержаних нею результатів, метод дослідження залишається головним системоутворюючим елементом цієї дисципліни. Порівняльний метод дослідження використано у багатьох наукових дисциплінах. Щодо компаративістики, то цей метод вона використовує постійно, констатуючи її сутність. Як зазначають Г. Алмонд та Г. Пауелл, "...логіка та мета порівняльного методу використовується політичними науками подібно до того, як експеримент використовується точними науками. Політолог не може спроектувати експеримент щодо політичного устрою і спостерігати за наслідками. Однак порівняльний метод створює можливості описати та класифікувати, організувати та пояснити різноманітні комбінації подій, які відбулися у політиці різних країн."

Рой Макрідіс, використовуючи документи Еванстоунського семінару та наслідки активного обговорення його результатів, сформулював у 1955 р. основні вимоги порівняльного методу:

По-перше, порівняння повинно відбуватись на абстрактному рівні. Відповідно конкретні ситуації та процеси як самостійні об'єкти не можна порівнювати. Кожне явище треба розглядати як своєрідне; кожне виявлення чого-небудь є неповторним; кожен процес і кожна нація, так само, як і кожен

індивід, унікальні. Порівняти їх - це означає вибрати певні типи та поняття, роблячи це, ми змушені порушувати їхню своєрідність і конкретність.

По-друге, перед проведенням будь-якого порівняння треба не лише визначити категорії та поняття, але також визначити критерії, індикатори компонентів соціальної та політичної ситуації, які пов'язані з проблемою, що аналізується.

По-третє, потрібно визначити критерії для адекватного зображення певних компонентів, які входять до загального аналізу або аналізу проблеми.

По-четверте, приступаючи до розвитку теорії політики, варто сформулювати гіпотези, які з'являються або з контексту концептуальної схеми, або з самого формулювання проблеми.

По-п'яте, формулювання відносин між гіпотезами та їхнє дослідження може ніколи не знайти підтвердження, на відміну від емпіричних фактів. Гіпотеза або низка гіпотетичних відносин вважатимуться доведеними лише доти, доки вони не будуть спростованими, або фальсифікованими.

По-шосте, найкраще формулювати низку гіпотез, аніж окремі гіпотези. Зв'язуюча ланка між загальним рядом гіпотез і соціальними відносинами повинна утворюватися за допомогою уточнення умов, за яких можуть відбуватися будь-яка, чи усі можливості, перелічені в цій низці гіпотез.

По-сьоме, порівняльне вивчення, навіть якщо воно не виправдовує очікувань загальної теорії політики, може прокласти шлях послідовному

розвитку теорії за допомогою: а) збагачення нашої здатності до уяви, яка допомагає формулювати гіпотези; б) забезпечення засобів для тестування гіпотез; в) ми вимушені усвідомити те, що ми приймаємо як належне, потребує пояснення.

По-восьме, найбільшою небезпекою у створенні гіпотез в поєднанні з порівняльним вивченням є необмежена площа можливих відносин. Цього можна уникнути, склавши сукупність фактів, які важливі для створення гіпотези до самого її формулювання. Така сукупність матеріалу може сама собою допомогти нам побачити ті відносини, які недоречні (клімат, виборча система, мова, промислова революція тощо). Усе це примушує вивчати різноманітні факти більш контрольовано.

Алан Цукерман, підсумовуючи результати обговорення на світовому симпозіумі у 1995 р. проблем порівняльного методу у компаративістиці, наголосив на таких особливостях порівняльного методу:

політичні та соціальні структури постійно виявляють мінливі та складні картини. Етнічна приналежність, соціальний клас і політична строкатість - характерні риси Європейського та Північноамериканського суспільств протягом останнього сторіччя; політичні погляди виступають як складні, змінні та ймовірнісні. Тому пояснювальні запитання повинні дослідити ймовірності, якими супроводжуються явища; взаємодія між громадянами та людьми, які їх оточують, характеризується нелінійним характером зв'язків. Вплив суспільного оточення та мереж дискусій не є простим, а складним та інтерактивним;

формуючі риси політичних організацій і рішень стримують подальші результати;

політичний протест, революції та урядова криза виявляють нестабільність картин, роблячи їх виникнення непередбачуваними; чинник випадку суттєво впливає на соціальну та політичну картину під час будь-якого аналізу. Випадок не треба розглядати як "статистичний шум" або "невимірні змінні". Випадок – це внутрішньо іманентна частина політичного життя, на яку завжди потрібно зважати.

У компаративістиці порівняльні дослідження вивчають політичний світ, який охоплений лише простою онтологією причинних і наслідкових зв'язків, а охоплює величезну кількість випадків-продуктів дії суб'єктивного чинника у політиці. Крім того, порівняльне дослідження повинно обов'язково поєднувати загальні характеристики та конкретні деталі. Застосування формальних моделей для аналізу вимагає поєднання розгляду абстрактних теоретичних конструкцій з поясненнями конкретних прикладів, окремих випадків, які здатні ілюструвати ці приклади. Результатом порівняння є ідентифікація, зіставлення певного політичного явища з визначеним класом явищ, або визначення спільних/відмінних рис щодо того явища, яке аналізується.

Розглянемо основні варіанти порівнянь у межах порівняльної політології. Згідно з Матеєм Доганом та Домініком Пелассі треба розрізняти: метод окремого випадку, бінарний аналіз, порівняння подібних держав і порівняння контрастних за своїми системними параметрами держав.

Метод вивчення окремого випадку досить часто застосовують щодо вивчення держав, які представляють оригінальний або особливий випадок. Це може бути відхилення від стандартної ситуації. Цей метод також широко використовують для перевірки раніше сформульованих узагальнень, теорій на основі масиву подібних між собою держав. Зіставлення висновків, одержаних на

основі порівняння масиву подібних між собою держав з державою винятком, дає змогу не лише перевірити прийняті раніше узагальнення, а й краще дослідити багато інших параметрів, враховуючи дію різних змінних. За допомогою цього типу порівняння відбувається перевірка, поглиблення та подальший розвиток верифікованої теорії (гіпотези).

Бінарний аналіз передбачає аналіз двох держав. Розрізняють непрямий (опосередкований) і прямий бінарний аналіз. Непряме порівняння передбачає, що певну державу вивчають через призму іншої держави. У цьому випадку дослідник може вивчати окрему державу через "окуляри особистого бачення дослідником власної держави" (прикладом такого підходу слугує праця Алексіса де Токвіля "Демократія в Америці") або за допомогою "ідеального типу" держави.

Порівняння подібних держав дає змогу отримати матеріал для пояснення причинно-наслідкових зв'язків, з'ясувати особливості дії окремих змінних і виділити маргінальні особливості, що можуть виявлятися у подібних системах.

Порівняння контрастних держав передбачає зіставлення держав, які мають протилежні, відмінні характеристики. Ці відмінності повинні бути загальнозначимими. Таке порівняння переважно передбачає, що об'єктом дослідження вибирають держави з показовими відмінностями, які повинні представляти певний тип, або клас явищ. Шляхом протиставлення ми маємо змогу з'ясувати основні особливості властиві політичним системам різних держав і одночасно визначити сутність, напрям розвитку певного суспільного/політичного процесу.

Б. Петерс виділив п'ять основних різновидів порівнянь: аналіз одиничних держав; аналіз подібних процесів та інститутів, які належать до обмеженої

кількості держав, відібраних за певними аналітичними критеріями; використання типологій та інших класифікаційних схем як для порівняння груп держав, так і для вивчення внутрішньої політики в окремих державах; статистичний або дескриптивний аналіз сукупності держав, виокремлених переважно на підставі географічних або еволюційних показників, для перевірки гіпотези щодо змінних у виборці, яку вивчаємо; статистичний аналіз загальносвітового рівня, спрямований на виявлення структур і/або тестування відносин щодо цілого масиву політичних систем.

Л. Сморгунов виділив такі різновиди порівнянь: "сазе-вішіу" порівняння, бінарне, регіональне, глобальне та кросс-темпоральне порівняння. Останній тип порівняння передбачає вивчення об'єктів, або процесів в часі, тобто порівнюються характеристики однієї або групи держав у різні історичні періоди.

М. Ільїн виділив: морфологічні, субстанційні, міфологічні та інтегральні, темпоральні та еволюційні різновиди порівнянь. Морфологічне порівняння передбачає зіставлення за формою і стосується переважно структур і функцій. Предметом субстанційного порівняння є вже не форма, а зміст, складові елементи систем. Міфологічний тип порівняння передбачає вироблення певної синтетичної конструкції, яку надалі використовуватимуть як інструмент аналізу (європейська та азіатська цивілізації, варварство). Інтегральні порівняння передбачають максимальне охоплення внутрішнього та зовнішнього середовища, передбачають комплексну оцінку характеру та ступеня впливу на політичні інститути, процеси окремих факторів. Темпоральний тип ґрунтується на врахуванні накопичення різних властивостей і характеристик в процесі функціонування політичних утворень та змінюючих одна одну модифікацій. Еволюційний характер порівняння передбачає дослідження у ретроспективній та перспективній послідовності.

Отож, порівняльний аналіз передбачає вивчення навіть і однієї держави, але у певному контексті. Переважно його застосовують щодо двох і більше держав. Одночасно кількість взятих до аналізу держав може стати обмежувальним чинником щодо порівняльного аналізу. Невелика кількість держав дає змогу зробити порівняння за максимально можливою кількістю параметрів, відповідно збільшення кількості держав завжди призводить до зменшення кількості параметрів аналізу. Це питання безпосередньо пов'язане з проблемою концептуальної правдивості. Сутність концептуальної правдивості полягає у тому, що будь-які теорії, або теоретичні конструкції дещо обмежені, тобто вони здебільшого мають валідність лише щодо певної кількості випадків і, в жодному разі, не щодо всіх без винятку прикладів політичного життя. Це зумовлює існування компромісу, коли, з одного боку, дослідник прагне поширити вироблені гіпотези або прийняті ним теорії на максимальну кількість випадків, з іншого - поширення теорій або гіпотез на більшу, ніж треба кількість прикладів може призвести до ситуації, коли результати дослідження не будуть кореспондуватися з прийнятою теорією або гіпотезою.

1. Основні підходи та школи порівняльно-політологічних досліджень: біхевіоризм, структурний функціоналізм, інституціоналізм та неінституціоналізм, теорія раціонального вибору

У перший період існування порівняльної політології як окремої субдисципліни вона більшою мірою цікавилася політичними інститутами, тому теоретичний підхід і відповідний період розвитку отримав назву «інституціоналізм». Він дозволяв аналізувати функціонування інститутів окремо і в сукупності всередині однієї політичної системи, тобто, країни. Однак він не давав відповіді на питання про зв'язок політичних інститутів з людьми - з тими, які знаходяться і в межах, і поза межами політичних інститутів.

Відповіді на ці питання стали можливі з приходом в соціальні науки в 1930-ті роки біхевіоризму. Він висловився у сплеску інтересу до вивчення поведінки

людей по відношенню до інститутів. Найбільший інтерес політологів викликала електоральна поведінка, тобто, голосування на виборах, а також участь людей у політичній та громадській активності. Введення в дослідний оборот масових опитувань дозволило зрозуміти, чому люди голосують так, а не інакше, чому вони беруть участь у діяльності політичних партій, громадських рухів та об'єднань. Була розроблена концепція політичної культури, яка намагалася пояснити причини тієї чи іншої політичної поведінки людей залежно від ступеня розвитку політики в тій чи іншій державі.

Однак і масові біхевіористські дослідження спочатку проводилися всередині окремої держави, насамперед, США. І тільки в процесі «руху за порівняльну політологію» і цей підхід і тип досліджень став застосовуватися в порівняльній перспективі, тобто, по відношенню до багатьох держав.

Їх застосування в порівняльній політології, також як і її подальший розвиток в цілому стало можливим завдяки появі, знову спочатку в рамках соціології, структурно-функціонального підходу. Його застосування до політології дозволило в деякій мірі вирішити проблему порівняльності різних випадків, якими є демократичні і авторитарні держави, парламентські і президентські, федеральні і унітарні. В рамках структурно-функціонального підходу була вироблена модель політичної системи, яка дозволила звести до спільного знаменника всі політичні системи, через положення про наявність у кожної з них певного набору функцій, який обов'язково виконується політичними інститутами, хоча і по-різному. Маючи таку загальну підставу, політологи змогли порівнювати політичні системи різних держав, що дало потужний поштовх для розвитку порівняльної політології, особливо в частині порівняння політичних інститутів, закономірностей їх функціонування та розвитку. Таким чином, політологія в цілому і особливо порівняльна політологія до 1960-го років знову звернулася до вивчення інститутів на основі структурно

функціонального підходу і тим самим посіла важливе місце в рамках політичної науки.

Теорія раціонального вибору стала проникати в політичну науку з економічної науки вже в 1950-і рр., В порівняльних дослідженнях вона стала широко використовуватися тільки в останні десятиліття. Основний постулат теоретиків раціонального вибору, на якому ґрунтується передумова її використання в порівняльній політології, наступний: «Індивідуальна поведінка може розглядатися як раціональна оскільки вона стосується основних соціальних і політичних обставин. Таким чином, фундаментальні принципи політичної поведінки однакові в різних політичних системах, незважаючи на очевидні відмінності конфігурації інститутів і політичних феноменів».

Теорія раціонального вибору будується на таких основних передумовах.

1. Методологічний індивідуалізм. Теорія раціонального вибору спирається на передумову, яка говорить про те, що дослідження повинне починатися не з суспільства або структури, а з живого і діючого індивіда. Суспільство і структури вторинні по відношенню до індивіда, саме останній виробляє у своїй діяльності відносини та інститути. Діють не структури, а індивіди.

2. Раціональність індивідів. Індивід діє завжди раціонально, тобто при всіляких обставин він намагається максимізувати свою вигоду. Теорія раціонального вибору не розглядає те, як індивід виправдовує свою поведінку, але говорить про те, що індивід має переваги, розташовує їх у певному порядку і діє відповідно до своєї максимальної вигоди.

3. Оптимальність вибору. Передумова оптимальності вибору пов'язана з раціональністю людської поведінки, але має відносно самостійне значення. Воно визначається закладеним в даній передумові змістом, що відносить раціональний вибір, тобто націленість людини на максимізацію власного інтересу, до умов оптимізації соціальних взаємодій.

4. Обмін діяльністю. Індивід в суспільстві діє не один. Відповідно, існує сподівання, що й інші індивіди будуть діяти раціональним чином. Індивіди згодні вільно взаємодіяти, а отже, існує взаємна залежність виборів. Кожен індивід намагається максимізувати свою вигоду, але при цьому кожен здійснює цю мету за певних умов, якими виступають правила або норми, сукупність яких виражається поняттям інститут. У цьому сенсі люди здійснюють раціональний вибір в інституційних умовах. Інституційні умови створюються людьми, але вихідним тут є така умова, як згоду здійснювати обмін.

Основні положення теорії раціонального вибору разом з системною теорією стали в підставу неоінституціоналізму, який з середини 1990-х років і до теперішнього часу складає головний напрямок політології і особливо - порівняльної політології. Він поєднує в собі і елементи інституціоналізму, вважаючи інститути основними системоутворюючими факторами і рамками політичного процесу, і елементи теорії раціонального вибору, відповідно до якої актори поведуться в рамках цих інститутів для досягнення максимальної вигоди при мінімальних витратах. При цьому неоінституціоналізм може пояснити як формування або трансформація інститутів в залежності від сукупності різноспрямованих інтересів створюють їх акторів, так і поведінку акторів в рамках існуючих інститутів.

Для порівняльної політології поява і популярність неоінституціоналізму відіграли особливу роль, оскільки він ще більше сприяв формуванню

методологічних підстав порівняння інститутів як таких, а також процесу їх створення, трансформації та наслідків їх функціонування в різних країнах. Тобто, він зробив можливими дослідження динаміки, наприклад, демократизації або консолідації демократії в різних країнах, і вивчення інших процесів, при яких важливими є і інститути, і їх трансформації, і поведінка різних акторів. В рамках неінституціоналізму нову силу знайшли дослідження ефектів виборчих систем, їх взаємозв'язку з партійними системами і електоральною поведінкою.

2. Якісні методи в порівняльній політології: метод case-study, бінарний аналіз, крос-національні та крос-регіональні дослідження, методика булевої алгебри

Метод «case-study». Даний вид порівняння застосовується тоді, коли аналізується одна країна (який-небудь політичний феномен в окремій країні) на тлі порівняння її з іншими країнами. Не всі вважають подібне дослідження порівняльним, але все ж більшість вважає, що серед досліджень по типу «окремого випадку» можна виявити порівняльний акцент. Для підтвердження в якості основи береться типологія дослідження по типу «окремого випадку», запропонована в 1971 р Арндтом Лейпхартом. Він виділяв такі типи:

- 1) інтерпретативне дослідження «окремого випадку», в якому використовується існуюча теорія для опису випадку;
- 2) вивчення окремих випадків для перевірки і підтвердження теорії;
- 3) вивчення окремих випадків для виробництва гіпотез;
- 4) дослідження окремих випадків, які відхиляються.

За винятком першого типу, всі інші так чи інакше пов'язані з порівняльними дослідженнями і можуть трактуватися як деякі їх модифікації.

Взагалі стратегія «case-study» дослідження визначається наступним чином. Вивчення окремого випадку є емпіричним дослідженням, при якому, по-перше, існуючий феномен аналізується всередині його реального життєвого контексту, по-друге, коли кордони між феноменом і його контекстом неясні, по-третє, використовується безліч джерел доказів.

Загалом «case-study» порівняння за проектом не відрізняється від звичайного дослідження окремого випадку. Воно має свої переваги і недоліки. Але воно відрізняється від інших видів порівнянь тим, що кожен випадок розглядається окремо і повинен служити особливій ??дослідницькій меті в загальному комплексі випадків. Даний тип порівняння керується не логікою «вибірки», а логікою «реплікації», тобто логікою множинних експериментів.

Бінарне порівняння являє собою стратегію дослідження двох країн, що дозволяє виявити загальне і особливе в їх політичному розвитку. При цьому

виділяються два типи бінарних порівнянь: непрямі і пряме. Бінарне порівняння, є непрямим в тому сенсі, що будь-який інший об'єкт порівняння, який вважається несхожим розглядається в залежності від власного бачення дослідника. Як приклад наводиться дослідження демократії в Америці Токвіля, яке дозволило автору сформулювати інше уявлення про політичні інститути Франції. Пряме бінарне порівняння є безпосереднім і дозволяє досліднику за допомогою історичного методу включити в орбіту вивчення відразу дві країни.

Ліпсет, який також аналізує особливості бінарного порівняння, виділяє такі дві стратегії: імпліцитна і експліцитна. Він підкреслює значення дослідних гіпотез для вибору двох країн, що піддаються порівнянню. У цьому зв'язку не кожне порівняння двох країн корисно. Особливу увагу автор звертає на проблему винятковості при виборі порівнюваних країн. Розглядаючи порівняльне дослідження Японії і США як двох прикладів найбільш успішного індустріального розвитку, Ліпсет говорить ще про одну характеристику стратегії бінарного порівняння: вибір найбільш характерної відмінності між порівнюваними країнами, що має відношення до предмету аналізу. У даному випадку мова може йти про зовсім різні шляхи досягнення промислового успіху, які виявляються не на конкретному рівні аналізу, а на глобальному. Отже, унікальність чи винятковість двох досліджуваних країн проглядається при різномірних бінарних порівняннях.

Регіональне порівняння. Поширеним видом порівняння виступає порівняння регіонів, тобто групи країн, обраних в силу схожості їх економічних, культурних, політичних і т. п. характеристик. Регіональне порівняння відноситься до дискутованому, зараз в порівняльній політології, типу порівняння найбільш схожих країн на протиположні дослідженням групи країн з відмінними характеристиками. Дослідники підкреслюють плідність подібного дослідження, так як воно дозволяє вирішити ряд проблем порівняння (порівнянність, еквівалентність). Як правило, у порівняльній політології вивчаються країни

Західної Європи, Скандинавські країни, Латинська Америка, англomовні країни, Східна Європа і т. д. Правда, передумова схожості регіону часто веде дослідника від можливого пошуку життєвих відмінностей у відповідній групі країн, які і можуть виступати в якості пояснювальних змінних.

Глобальне порівняння. Особливістю глобальних досліджень є те, що в якості одиниці аналізу тут береться вся політична система, її основні характеристики. Можливість проводити глобальні дослідження з'явилася в 1960-і рр. у зв'язку з розвитком порівняльної статистики, наявністю даних по більшості країн і розвитком комп'ютерних програм обробки статистичних та соціологічних даних. Особлива увага в глобальних порівняльних дослідженнях політики стала приділятися соціально-економічним умовам появи та зміцнення режимів, ранжирування країн за рівнем демократії, співвідношенню різних типів держав і режимів, проблемі рівності і політики і т. д.

3. Методичні проблеми порівняльної політології: проблема релевантності, проблема порівняльності та еквівалентності, проблема Гелтона

Проблема порівняльності. Суть проблеми порівняльності досить проста. При вивченні двох і більше об'єктів завжди виникає питання: а чи порівнюють вони? Умовою можливості порівняння виступає як схожість, так і відмінність. Вся

справа в мірі, що дозволяє робити оцінку можливості порівняння. Проблема порівнянності важлива в декількох відносинах. Якщо досліджується взаємозв'язок між залежними і незалежними змінними, то необхідно вибрати для порівняння такі країни, які були б схожі за більшістю параметрів.

В даному випадку, як правило, країни вибираються на підставі економічної, культурної, історичної і т. д. близькості. Але можна використовувати і найбільш відмінні країни, якщо в деякому відношенні, цікавому для дослідника, вони подібні. Часто порівнянність досягається за рахунок порівняння не країни в цілому, а окремих її регіонів. Підвищується рівень порівнянності і при дослідженні однієї країни або історично близького регіону в діахронному плані. Дослідник може підвищувати ступінь порівнянності за рахунок пошуку однорідних структурних контекстів досліджуваної залежності, а не порівняння її змісту. Проблема порівнянності часто вирішується за рахунок загальної концептуальної схеми суспільства або його політичної системи, яка застосовується до різних культурних та історичних середовищ.

Проблема порівнянності може бути поставлена ??і в тому сенсі, що загальні поняття і гіпотези, що застосовуються в порівнянні, спотворюються в різних культурних, історичних та політичних контекстах. Тут проблема порівнянності переростає в проблему еквівалентності, з одного боку, та універсальності - з іншого.

Проблема еквівалентності. Особливе значення ця проблема набуває при проведенні порівняльних досліджень за допомогою методів інтерв'ювання, анкетного опитування, експертного аналізу. Мова в даному випадку йде про еквівалентність понять і процедур, що використовуються в дослідженні. У цьому зв'язку важливо досягти концептуальної еквівалентності - взаємовідповідності

значення концепту в різних культурах; еквівалентності вимірювальної техніки - відмінність чи схожість вимірювальних індикаторів та індексів; еквівалентності обстановки, якщо мова йде про інтерв'ю, анкетному опитуванні; лінгвістичної еквівалентності, що зачіпає лексичний і граматичний смисли понять; еквівалентності вибірки респондентів. Для вирішення проблеми еквівалентності використовується багаторазова процедура зворотного перекладу понять, попереднє зондування. Вважається, що еквівалентність можна дотримати, якщо звертати увагу скоріше на еквівалентність ідей, а не слів, і якщо тісніше пов'язувати поняття з реальним, а не нормативним політичним життям.

«Проблема Гелтона». Проблема названа по імені президента Королівського антропологічного інституту Великобританії Гелтона, який в 1889 р. при обговоренні методології крос-культурного аналізу, запропонованого Тейлором, висловив припущення про значний вплив на культуру зовнішнього фактора. «Вкрай бажано, - говорив він, - щоб давалася повна інформація щодо того, якою мірою незалежні звичаї порівнюваних племен і рас. Могло б бути, що деякі племена походили з загального джерела, так що вони були б подвійними копіями одного і того ж оригіналу. Визначено, що при такому дослідженні всі спостереження повинні були б бути, кажучи статистично, ретельно "зважені". Корисною була б ідея про розподіл різних звичаїв і про їх відносне переважання в світі, що можна було б представити на карті, показуючи затемненнями і кольором області їх географічного поширення». У 1970-і рр. «Проблема Гелтона» перекочувала в порівняльну політологію.